

Alexandru Mareș

CINE A TRADUS ISTORIA LUI SCHINDER?

1. Cu puțin timp în urmă, ocupându-ne de *Istoria lui Schinder*, povestire de proveniență orientală care a circulat în mediile culturale românești la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, ne-am pronunțat pentru traducerea ei din limba turcă. Încheierea noastră, întemeiată pe numeroasele turcisme existente în text, venea să confirme mențiunea din titlul unora dintre versiuni referitoare la sursa turcească a transpunerii românești, mențiune a cărei valoare probatorie nu fusese acceptată de unii autori. Anunțăm tot atunci că vom încerca într-o contribuție ulterioară să soluționăm problemele datării și localizării acestei traduceri¹. Vechii promisiuni îi vom da curs în paginile de față.

2. Traducerea românească a povestirii s-a păstrat în zece copii manuscrise, provenind în exclusivitate din Moldova (cea mai veche din 1791, cea mai recentă din 1837)². Examinarea raporturilor dintre aceste versiuni indică existența a două redacții: A (ante 1794; BAR, ms. rom. 1344) și B (ante 1791; restul versiunilor). Redacția B cuprinde două ramuri: B' (numele *Schinder* nealterat)³ și B'' (variantea *Stinder*, cu palatalizarea lui *k'* în stadiul *t'*⁴, particularitate proprie și unor graiuri moldovenești)⁵. În lipsa cunoașterii sursei turcești sau a arhetipului traducerii românești, este dificil să stabilim prefacerile suferite de traducere pe parcursul difuzării ei. În linii mari, diferențele dintre cele două redacții pot fi sistematizate astfel: redacția A nu cunoaște unele detalii narrative prezente în redacția B, pe altele le relatează diferit, în general mai succint, și prezintă, totodată, urmele unei ușoare „creștinări” a textului; redacția B suprimă, iar alteleori înlocuiește unele cuvinte de origine turcească și cuprinde pe alocuri câteva inovații⁶.

¹ Alexandru Mareș, *Din ce limbă s-a tradus Istoria lui Schinder?* în „Apulum”, XLVIII, series HISTORIA & PATRIMONIUM, MMXI, p. 17–24.

² Mihai Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare*, partea a II-a sub îngrijirea științifică a lui I. C. Chițimia, București, 1978, p. 368–372.

³ BAR, ms. rom. 154, ms. rom. 1055, ms. rom. 1210, ms. rom. 1262, ms. rom. 2079.

⁴ BAR, ms. rom. 1601, ms. rom. 1784, ms. rom. 2623, Biblioteca Națională II 24 (fost 4249).

⁵ Vezi Ion Pătruț, *Velarele, labialele și dentalele palatalizate*, în „Dacoromania”, X, partea a II-a, 1943, p. 298–299 și 302; *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (ALRR. Sinteză), Volumul I, coordonator Nicolae Saramandu, București 2005, h. 36.

⁶ Vezi articolul nostru, p. 19–21 și 23.

LR, LXII, nr. 1, p. 65–69, București, 2013

3. În versiunea din ms. rom. 1344 (redacția A), care păstrează un mare număr de turcisme, ne-a reținut atenția o particularitate lingvistică nemaiîntâlnită până acum: locuțiunea adverbială de timp *într-aci ună vreme* „în vremea aceea”, atestată în cuprinsul provestirii de trei ori: „Iar într-aci ună vreme au venit la vamă una sută corăbii cu marfă” (p. 330)⁷, „Dar într-aci ună vreme era un împărat arăpăsc la apus” (p. 338) și „Iată că într-aci ună vreme trecè un cărăvan di cili cazacliești” (p. 342). Această locuțiune adverbială, neînregistrată de istoriile și dicționarele limbii române, am mai întâlnit-o într-un text literar din secolul al XVIII-lea. Este vorba de *Cronica anonimă a Moldovei* (1661–1729), atribuită lui Alexandru Amiras⁸, în cuprinsul căreia locuțiunea amintită apare de mai multe ori⁹: „și într-acia ună vriame eșit-au ficiorul Radului vodă la divan” (p. 51), „s-au tâmplat într-acia ună vrême și zorbale care au scos pe sultan Mustafa den scaunul împărății<i>” (p. 63), „într-acia ună vrême într-un cuvânt cu moscalii s-au potrivit amândoi domnii la un gând” (p. 67), „era să între în Țara Ungurească într-acea ună vreme, pe la Horsova” (p. 87); cf. în același text și locuțiunile adverbiale *într-această ună vreme* („și într-această ună vrême, au luat liașii și cetatea Soroca”, p. 57; „Într-această ună vrême, au sosit și Stanislav Leșcenschii, craiul leșăscu”, p. 72; „Iară împărăția într-această ună vrême au mai dat și altu ferman lui Mihai vodă”, p. 86; „Într-această ună vrême ungurii de pen pregiur... șădia pe la drumuri strămte”, p. 90) și *pre acea ună vreme*, singura înregistrată în DLR, s.v. *unu, una*, pe baza unicului exemplu din această scriere („pre acia ună vrême rămâind turcii bătuți, eșit-au oastea nemțască și unguriască și l-au lovit împreună, p. 91)¹⁰.

În același text al *Cronicii anonime a Moldovei* se regăsesc o serie de cuvinte, în special turcisme, precum și unele locuțiuni adverbiale și conjuncționale, întâlnite în cuprinsul *Istoriei lui Schinder*¹¹:

⁷ Trimiterile se fac la paginile textului publicat de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu în *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, [București], 1963, p. 327–346.

⁸ I.G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare la românii din stânga Dunării în răstimpul de la 1504–1714*, Cernăuți, 1897, p. 182–185; pentru alte argumente în sprijinul acestei atribuirii, vezi N. A. Ursu, *Paternitatea lui Alexandru Amiras asupra „cronicii anonime” a Moldovei de la 1661 până la 1729*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, XXXIII, 1996, p. 159–174 (republicat în volumul autorului *Contribuții la istoria literaturii române*, Iași, 1997, p. 160–182; trimiterile în continuare pentru acest studiu se vor face la paginile volumului) și Alexandru Mareș, *Despre paternitatea Cronicii anonime a Moldovei (1661–1729)* în LR, LX, 2011, nr. 2, p. 231–243.

⁹ Trimiterile se fac la paginile ediției publicate de Dan Simonescu în 1975: *Cronica anonimă a Moldovei 1661–1729 (Pseudo-Amiras)*.

¹⁰ Cf. în *tătă una vreme* „întotdeauna”, înregistrată în secolul trecut într-un punct din nord-vestul județului Neamț (V. Arvinte, D. Ursu, M. Bordeianu, *Glosar dialectal*, [București 1961], p. 81).

¹¹ În exemplele care urmează, I reprezintă sigla pentru *Istoria lui Schinder*, trimiterile indicând paginile ediției îngrijite de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, iar C este sigla pentru *Cronica anonimă a Moldovei*, ediție Dan Simonescu.

alai s.n. „cortegiu plin de fast”: „au triimăs alaiu mari di au luat pi Skinder” (I, p. 331; cf. și 342) – „și l-au cinstit Mihai vodă trimițând înaintea lui... boiari mari și cu alaiu petrecându-l” (C. p. 88; cf. și p. 122);

a se apuca vb. I „a se angaja”: „Și iar l-au mai întrebat: nu s-a apuca să slujască la dâșii” (I, p. 329), „Și s-au apucat slugă gramaticului cilui mari a vamișului” (I, p. 330) – „Apucându-să ei să facă un ardz precum au priimit 4000 de oameni den raioa Moldovii...” (C. p. 93), „apucându-ne noi să dăm mării<i> sale... alâm îndoit pe bucatele noastre” (C. p. 153), „și noi ne-am apucat că de om păși cât de puțin afar den hotarul acestui zapis, măria sa ... să aibă a ne goni dobitoacele” (C. p. 155)¹²;

bișug s.n. „belșug”: „s-au dus în Țara Leșască, auzind că esti bișug di pâini” (I, p. 332) – „Fost-au și peste vară... ploi foarte multe și bișug în toate” (C. p. 142; cf. și p. 106);

chirie s.f. „sumă plătită pentru transport”: „Mă rog luoți-mă și pre mini că voi plăti chirie” (I, p. 342) – „Și nice lăcuitarilor țării cu pagubă nu li-au fostu de trecirea acestor pași, că și chiriele lor și conacele lor tot cu bani au plătit Grigorie vodă” (C, p. 148);

cihodar s.m. „cămăraș”: „Și au găsit pi un cihodar și i-au dat o mii de galbini” (I, p. 339) – „Și nice pe Enache aga nime nu l-au cunoscut, ... învălit turcește, ca cihodarii” (C, p. 122);

de iznoavă loc. adv. „din nou, iarăși”: „au venit tatăl său de iznoavă înainte lui” (I, p. 345) – „Iară a doa dzi diminița, de iznoavă viind altă scrisoare de la acel mai sus pomenit boiaru” (C, p. 78);

divan s.n. „consiliu cu atribuții politice, administrative și juridice prezidat de șeful statului”: „Atuncea au făcut împăratu divan mari” (I, p. 331) – „agiuns-am cu rugăminte la divanul mării<i> sale hanului” (C, p. 152);

hac s.n. „plată, impozit”: „nu s-a apuca să slujască la dâșii, să-i dè hac” (I, p. 329; cf. și p. 330) – „Și ei să plătiască hacul pământului, cât li s-a orânduit” (C, p. 149);

harem s.n. „parte a casei unui musulman, mai ales a seraiului unui demnitar otoman, rezervată cadânelor; totalitatea cadânelor unui musulman poligam”: „Omule, disară să vii la mini să mergim la harim” (I, p. 334; cf. și p. 337) – „iară agârlicul lui cu fiiu-său și haremul i-au vinit pe de ceasta parte de Prut” (C, p. 148);

într-acest(a) chip loc. adv. „astfel”: „și s-au făcut judecata acilor pasiri într-acesta chip” (I, p. 332; cf. și p. 331, 335) – „Într-acesta chip ni-am legat toți cu toții” (C, p. 155; cf. și p. 146, 151)¹³;

legătură s.f. „înțelegere, învoială”: „Și făcând aciastă legătură, au ieșit la bătaie” (I, p. 340; cf. și p. 339) – „Însă legătura au fost ca să vie toți boiarii moldoveni încoace, în țară” (C, p. 62);

¹² Pentru alte exemple, vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 171–172.

¹³ *Ibidem*, p. 172.

nagara s.f. „un fel de tobă”: „Și așa au început a bate meterhaneoa și nagaralili” (I, p. 340) – „ades eșia cu boiarii săi, zăbăvindu-să cu naiuri și cu nagarale” (C, p. 125);

supărare s.f. folosit la plural în legătură cu verbul *a avea*: „Și avem supărări di doaa-trii zili” (I, p. 330) – „Boiarii încă lipsindu-să de grijea datoriilor ... și nice alte supărări având, să afla toți în liniște” (C, p. 124);

teptil adj. „deghizat, travestit”: „Melixima îndată s-au făcut teptil și s-au dusu și è la odaie” (I, p. 343) – „Și nice pe Enache aga nime nu l-au cunoscut, viind teptil, învălit turcește, ca ciododarii” (C, p. 122);

tovarăș s.m. „partener”: „Nu te duce, că eu t[e]-oi lua tovarăș la marfă” (I, p. 330) – „Iară beiu Mărzia să fie tovarăș, iară la poronci să nu să amiastice” (C, p. 85);

vechil s.m. „locțiitor, reprezentant, purtător de cuvânt al unui suveran”: „Bărbat să-ț iei vechil împărățâiei” (I, p. 345) – „numai unde le vor arăta vechilii domnului” (C, p. 149; cf. și p. 155);

zăiefet s.n. „petrecere”: „au poroncit împăratul ca să facă zăiefet mari, pentru naștiri cuconului său” (I, p. 343; cf. și p. 344) – „strângând Grigore vodă la Fumoasa pe toți boiarii... li-au făcut domnul un zăiefet prea frumos” (C, p. 147).

4. Apropierea pe care o stabilesc particularitățile lingvistice semnalate între cele două scrieri nu poate fi întâmplătoare. Alexandru Amiras știa turcește, prin urmare, ar fi putut asigura, fără nici o dificultate traducerea în română a acestei povestiri orientale. Prin legăturile pe care și le crease în mediile turcești și tătarăști din Bugeac, el avea, totodată, posibilitatea să procure versiunea turcească a scrierii respective. În plus, pe lângă elementele lexicale și gramaticale semnalate, în traducerea românească găsim încă un indiciu care îi susține paternitatea. În titlul *Istoriei lui Schinder* din ms. rom. 1210 se specifică că „scrierea s-au tălmăcit de pe limba turcească pe limbă rumânească <spre> înțălegire a tuturor” (f. 2^r). Or, aceeași finalitate este atribuită în textul cronicii traducerii pe care Amiras o face firmanului împărătesc primit de Grigore Ghica în 1729: „scos pe moldovenie... întru înțălegere a tuturor” (C, p. 144).

În lumina acestor constatări considerăm că traducerea *Istoriei lui Schinder* poate fi atribuită lui Alexandru Amiras. Ea s-a efectuat foarte probabil în prima jumătate a secolului al XVIII-lea sau curând după 1750, ținând seama că ultima atestare a autorului ar putea să dateze din 1754¹⁴. Faptul că versiunile manuscrise cunoscute nu urcă în timp mai sus de 1791 nu poate constitui un obstacol serios în calea paternității pe care o susținem. În literatura română veche sunt cunoscute destule scrieri care ne-au parvenit la distanțe apreciabile de data făuririi lor, distanțe care variază de la câteva decenii (vezi *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Miron Costin, alcătuit în 1675, a cărui primă copie, ca vechime, datează din

¹⁴ Vezi articolul nostru *Despre paternitatea Cronicii anonime a Moldovei (1661–1729)*, p. 235–236.

1710)¹⁵ și până la aproape un secol și jumătate (cazul *Istoriilor* lui Herodot, traduse între 1668 și 1670, și păstrate într-un singur manuscris din 1816, copiat după un izvod, astăzi pierdut, din 1746)¹⁶.

QUI A TRADUIT L'HISTOIRE DE SKINDER?

(Résumé)

L'auteur estime que l'*Histoire de Skinder* a été traduite du turc en roumain par Alexandre Amiras, l'écrivain présumé d'une *Cronique de la Moldavie* pour les années 1661–1729. Les traits linguistiques communs à ces deux textes représentent le support de cette paternité.

Cuvinte-cheie: paternitate, *Istoria lui Skinder*, *Cronica anonimă a Moldovei (1661–1729)*, Alexandru Amiras.

Mots-clés: paternité, *Histoire de Skinder*, *Cronique anonyme de la Moldavie (1661–1729)*, Alexandre Amiras.

*Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13*

¹⁵ Miron Costin, *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, [București], 1958, p. 337,

¹⁶ Herodot, *Istorie*. Ediție îngrijită de Liviu Onu și Lucia Șapcaliu. Prefață, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu. Indice de Lucia Șapcaliu, București, 1984, p. XI și XIII.